

János Kornai
Marx očami východoeurópskeho
intelektuála¹

Dnes, keď zúri celosvetová hospodárska kríza, je Marx opäť v kurze. Je znovu obľúbený medzi politikmi aj novinármi a jeho prorockú predvídavosť možno uvádzať na podporu hrozivých scenárov blížiaceho sa zániku kapitalizmu. *Kapitál* sa opäť stal bestsellerom.² Posudzovanie Marxových myšlienok predstavuje príhodnú tému.

Obávam sa, že všetko, čo možno povedať o Marxovi, už bolo napísané. Boli publikované tisíce článkov a štúdií či stovky kníh, pokrývajúcich celú škálu od nadšeného uznania cez objektívne analýzy až po zúrivú nenávisť. K tejto bohatej literatúre chcem prispieť svojim osobitým pohľadom na Marxovo dielo. Som Maďar, Východoeurópan, narodený roku 1928, to značí, že vek dospelosti som dovŕšil na konci druhej svetovej vojny. Moje myslenie hlboko ovplyvnili významné historické udalosti, akými bola vojna v mojej vlasti, holokaust, oslobodenie spod nacistickej nadvlády, nástup komunistickej strany

¹ Táto esej je upravená verzia úvodnej prednášky konferencie o Karlovi Marxovi usporiadanej na Univerzite Kanagawa v Jokohame 6. decembra 2008. Ďakujem Zsuzse Dánielovej, Aladárovi Madarászovi a Eszter Nagyovej za ich neoceniteľnú pomoc pri tejto štúdi. Dalej by som sa rád poďakoval Brianovi McLellanovi za vynikajúci preklad a Collegiu Budapest a Stredoeurópskej univerzite za pomoc pri mojom výskume. Je preložená z anglického originálu: János Kornai: Marx through the Eyes of an East European Intellectual, pozri <http://www.kornai-janos.hu/KORNAI2009%20Marx%20through%20the%20eyes%20%20Social%20Research.pdf>.

² O náhlom oživení záujmu o Marxa pozri napríklad článok v londýnskych *Timesoch* (Collins 2008).

a jej socialistického zriadenia, maďarská revolúcia roku 1956 (a jej porážka a opätovné nastolenie socialistického zriadenia), experimenty v šesťdesiatych rokoch s trhovým socializmom a socializmom s ľudskou tvárou, ich zlyhanie, pád socializmu, návrat kapitalizmu, nahradenie diktatúry demokraciou či súčasná finančná a hospodárska kríza. Iba my, čo sme žili vo východnej Európe a dnes máme sedemdesiat či osemdesiat rokov, môžeme povedať, že sme zažili nie raz alebo dvakrát, ale osemkrát, čo znamená sem a tam, čas od času zmena zriadenia, významná transformácia alebo aspoň drastické zmeny politického režimu. Kontrast medzi kapitalizmom a socializmom, znaky oboch systémov, významné transformácie, to sú zmeny celosvetového historického významu, ktoré Marxa mimoriadne zaujímali a ktoré sa usiloval pochopiť. Aj keď sme sa nimi intelektuálne nezaoberali, *zažívali* sme ich. A práve tieto skúsenosti, a nie isté špecifické analytické schopnosti, môžu oprávňovať prispieť niečím osobitým k obrovskej a úctyhodnej literatúre o Marxovi.³

Táto stať má osobný charakter. Netlmočím v nej kolektívne tvrdenie východoeurópskej inteligencie, ale svoj individuálny príbeh. Život každého človeka je jedinečný a líši sa od života ostatných. Rád by som však dodal, že môj príbeh je v mnohých ohľadoch typický. Viaceré etapy môjho života, ak nie celý môj život, zrejme predstavujú podobné etapy životov druhých. Keď vyšla moja autobiografia *By Force of Thought* (Silou myslenia)⁴, mnohí ľudia, s ktorými som prišiel do styku, mi hovorili, že pri čítaní toho či onoho obdobia mojej osobnej kroniky spoznávali svoj vlastný príbeh.⁵ Dúfam, že niečo po-

³ Rád by som vyzdvihol nasledujúce nedávne a súčasné diela o Marxovi: Elster (1991), Foley (1986), Kolakowski (1978), Mandel (2008), Roemer (1986 a 1994) a Tabbit (2006). Učebnice teoretických dejín, ktoré sa používajú na západných univerzitách, alebo aspoň tie, ktoré sa objavili za posledných desať rokov, sa znieňujú o Marxových dielach, zvyčajne ich však neanalyzujú ani neposudzujú do hĺbky. Pozri napríklad Backhouse (2002) a Vaggi a Groenewegen (2006).

⁴ Na jeseň tohto roku vyjde v slovenskom preklade vo vydavateľstve Kalligram – pozn. prekl.

⁵ Moja autobiografia po prvý raz vyšla v Maďarsku roku 2005 a bola preložená do japončiny, angličtiny a neskôr do ruštiny, poľštiny a vietnamčiny, roku 2009 vyšla v čínštine.

dobné sa bude vzťahovať aj na moje názory na Marxa v rôznych etapách môjho života (a histórii, ktorá môj život hlboko ovplyvnila). Z nesmierne bohatého Marxovho životného diela sa zameriam len na niektoré idey. Chcelo by to kompletnú štúdiu, ktorá by priniesla moje komentáre ku každej z týchto ideí, v tejto eseji som však limitovaný priestorom, preto tu nemôžem uviesť podrobné analytické argumenty. Nádejám sa však, že zvolený žánr, t. j. rozpovedanie subjektívneho príbehu vo vzťahu k Marxovmu dielu, mi umožní, hoci len veľmi stručne, rozobrať významné témy.

Čo ma priviedlo k Marxovi...

Ako mládenec som bol ponorený do kníh. Hltal som ich – nielen svetovú klasiku, ale aj filozofické a historické diela – hoci pred rokom 1945 som nečítal nijaké Marxove rukopisy. Doma, v zámožnej rodine, ale ani v škole, ktorú navštevovali synáčikovia vyššej strednej vrstvy, sa nenašiel nik, kto by mi dal do rúk nejakú marxistickú literatúru. O rok či dva som však mohol o sebe prehlásiť, že som uvedomelý marxista.

Čo u mňa privodilo takú náhlu zmenu a tak silno ma priťahovalo k Marxovi?

Moje citlivé roky puberty sa prekrývali s obdobím, keď vládli zákony diskriminujúce Židov a s ponížujúcimi skúsenosťami s prenasledovaním, keď sa Židia museli ukrývať, utekať a báť. Krátko po obklúčení Budapešti začalo byť jasné, že môj otec bol deportovaný do Osvienčimu, kde bol zavraždený. Môj najstarší brat sa zasa nevrátil z pracovného tábora. Zo štúdia histórie a z osobnej skúsenosti som si uvedomoval, že Hitlerov režim a jeho maďarskí spolupáchatelia zavliekli krajinu do vojny a dopustili sa genocídy. Bolo založených niekoľko nových politických strán a ja som sa čoskoro stal stúpencom komunistickej strany. Viedlo ma k tomu poznanie, že komunisti ako jediná strana po dve desaťročia konzistentne vystupovali proti režimu Miklósa Hortyho, pričom riskovali prenasledovanie. Horthyho režim bol spojencom Hitlera a zaviedol vládu nacistov. Skrátka, patril som medzi nich. A tak som sa

k nim pridala, aj keď ma nepriťahoval ich program socialistickej transformácie spoločnosti, o ktorom som vtedy vedel pramálo a o ktorom aj vtedajší komunisti hovorili len málo.

Keď som začal navštevovať stretnutia a prednášky mládežníckeho hnutia vedeného komunistami, začal som čítať stranícke letáky. Ideológia strany sa zdala byť sympatická a socialisticke idey presvedčivé.

To ma priviedlo k Marxovi, asi rok po oslobodení krajiny od Nemcov. Mal som 18 rokov, keď som sa po prvý raz dostal ku *Kapitálu* (v nemčine, lebo ešte nebol preložený do maďarčiny) a čítal ho riadok za riadkom so svojim najbližším kamarátom. Študoval som ho veľmi pozorne, pričom som si písal podrobné poznámky.

Dovoľte mi pristiaviť sa tu na chvíľu a upriamiť pozornosť na chronológiu. Aj keď som bol mladý knihomol, nebola to intelektuálna skúsenosť, ktorá ma spočiatku pútala k Marxovi, ale politický postoj pridať sa k činnosti komunistickej strany. Až potom nasledovalo ovplyvnenie knihami, Marxovými dielami. No nezačalo sa to prevetraním rôznych vtedajších prúdov myslenia, ekonomických a filozofických škôl a napokon voľbou Marxa. Začalo sa to, keď som si spomedzi rôznych vtedajších hnutí, strán a ideológií vybral komunistickú stranu. Až strana mi vložila do rúk Marxa.

Mohol by som uviesť dlhý zoznam prvkov *Kapitálu*, ktoré ma v tom čase silno ovplyvnili, dovoľte mi však vybrať len zopár z nich.

Ostrá logika uvedeného diela, neochvejnosť jeho uvažovania, argumentácie a presnosť pojmov ma čoraz väčšmi očarovali. Už prv sa u mňa rozvinula charakteristická črta, ktorú moja rodina a kolegovia ironicky nazvali „mánia pre poriadok“. Len veľmi ťažko som strpel neporiadnosť a avanturizmus v článkoch, prednáškach či dokonca neviazaných rozhovoroch. Marx si ma okamžite získal svojou čírou, priesračnou štruktúrou a jasnosťou pojmov. Zanedlho som narazil na diela, ktoré pretlmočili Marxove veľké intelektuálne štruktúry do jazyka matematiky. Maďarský ekonóm Bródy (1970) a japonský ekonóm Morišima (1973) používali modely vstup/výstup na vyjadrenie Marxovej teórie reprodukcie. Americký ekonóm

Roemer (1986) zasa používal štandardné nástroje hlavného prúdu mikroekonómie na preformulovanie Marxovej politickej ekonómie. Používanie prísneho matematického jazyka im uľahčilo konštruovať modely, lebo pôvodný materiál (napríklad teóriu reprodukcie) Marx spočiatku vyjadroval v logickom usporiadaní s presnými definíciami.

Ešte niečo však na mňa urobilo dojem. Ak to nebolo pri prvom čítaní, tak neskôr, keď som čítal a študoval diela marxistických autorov. Nadobudol som dojem, že marxisti našli kľúč od všetkých dvier. Mali analytický aparát a pojmový rámec s univerzálnou explanačnou silou. Nech už išlo o historickú udalosť, ekonomický problém či divadelné predstavenie, marxisti mali v rukách nástroj, ktorý vykonával úlohu analýzy. To im poskytovalo pocit nadradenosti. Mohlo sa stať, že XY podrobnejšie poznal rané obdobie kapitalizmu, keďže ho veľa rokov študoval do hĺbky, no nebol marxista, ja som ním však bol, a tak som mohol lepšie chápať uvedené historické obdobie. Mohlo sa stať, že literárny kritik XY si bol istejší svojím literárnym vkusom a bol podkutý v dráme, nebol však marxista, no ja som ním bol, preto som mohol lepšie rozpoznať skutočné klady a problémy v dramatickom umení než on.

Mladí intelektuáli túžili po istom všeobecnom výklade sveta. Niektorí našli takýto vyčerpávajúci výklad vo viere v Boha, v náboženskej viere. Mnohí ekonómovia či sociológovia s moderným vzdelaním hľadali vysvetlenie všetkého ľudského konania a spoločenských udalostí v teórii racionálnej volby. Túto silnú túžbu po všeobecnom explikačnom nástroji v mojom prípade uspokojoval práve marxizmus. Nemám pritom na mysli bezvýznamných diletantov, ale mojich rodákov, akými boli filozof Georg Lukács a ekonóm Jenő Varga, ktorí boli známimi po celom svete vo svojich odboroch. Mal som pocit, že čím hlbšie som spoznával Marxa a jeho významných stúpencov, tým pevnejšie som zvieral kľúč ku všetkým problémom.

Na treťom mieste, hoci v skutočnosti fungovala v spojení s predchádzajúcimi dvoma faktormi, bola príťažlivosť, akou si ma získala Marxova vášnivá oddanosť utláčaným vrstvám. Osud chcel, že roku 1944, v poslednom plnom roku vojny, som prišiel o pohodlie domova príslušníka strednej vrstvy. O nie-

koľko mesiacov som už manuálne pracoval v tehelni. Ostatní robotníci priateľsky prijali vyciveného, no pracovitého mladíka. Videl som ich domovy a nemohol som si odpustiť porovnanie priestranného a elegantného bytu, v ktorom som býval, s ich prepchatými izbami či hojnosťou jedla doma a ich nedostatočné prídelý. Takto sa u mňa rozvinul a ďalej udržiaval zmysel pre solidaritu. Čítanie *Kapitálu* bolo ohromujúce aj pre jeho neodmysliteľné spájanie ekonomických analýz s hrejivým ľudským čítaním a nenávisťou k vykorisťovaniu.

... A čo ma na druhej strane rozčarovalo

Teraz preskočím bezprostredné roky po vojne. Časom som čoraz väčšími prijímal učenie Marxa a jeho prívržencov až do roku 1953, keď zomrel Stalin a následných niekoľko rokov, ktoré znamenali bod zlomu v živote komunistickej strany a jej vlády v krajine. To znamenalo obrat aj v mojom myslení.

Táto zmena sa opäť neudiala v intelektuálnej rovine, ako by sa mohlo zdať, vychádzajúc z čítania kritických prác Marxovho učenia. Nijaké kritické knihy či periodiká ma nepresvedčili, že Marx sa mýlil od samotných základov. Podľahol som niečomu celkom inému – nie systému *myslenia*, ktorý som dosiaľ tak pevne budoval, ale môjmu *presvedčeniu*. Zoznámil som sa so starším kolegom, starým komunistom, ktorého zatkli a mučili, hoci sa nedopustil nijakého zločinu. Až dovtedy som nevedel, že tajná politická polícia v mene komunizmu a na príkaz najvyššieho vedenia strany získava falošné priznania pomocou mučenia. Toto poznanie znamenalo zrútenie *morálnej základne* mojich presvedčení. Ak takéto skutky bolo možné páchať v mene komunizmu, niečo v ňom muselo byť skazené.

Pri spätnom pohľade chápem, že som si vybudoval akýsi mentálny obranný mechanizmus ešte skôr, ako nastala zmena. V srdci a celou dušou, nie rozumom, som veril v komunistické idey a staval prekážky myšlienkam, ktoré boli cudzie marxizmu a socialistickému učeniu. Nezapodieval som sa dielami, ktoré oponovali Marxovi, jednoducho som ich zavrhol, argumentujúc, že obsahujú predpojatý hlas nepriateľa. Vnímal som to tak,

že mám ospravedlnenie pre posudzovanie ideí, ktoré sú pre mňa prijateľné oproti protichodným ideám. Tento mentálny stav, ktorý sa, mimochodom, nevzťahuje iba na presvedčených komunistov, je príznačný pre všetkých, ktorí ničomu fanaticky veria.⁶ Inkvizitor či sudca, člen teroristickej skupiny, ktorý vyslal samovražedného atentátnika, misionár, fundamentalistický kazateľ či presvedčený charismatický politik môže byť kultivovaný a inteligentný človek s vysokými intelektuálnymi schopnosťami, a predsa nepochopiteľne pohŕda argumentmi, ktoré protirečia jeho fanatickej viere. Takýchto ľudí nepresvedčia chladné, racionálne argumenty, naopak, morálna podpora ich viery v nich samých zostáva neotrasiteľná.

Odrazu, keď sa podo mnou rozpadli *etické* základy, otvorili sa brány a zaplavili ma kritické myšlienky. Opäť mi dovoľte na chvíľu sa pristaviť, aby som poukázal na ponaučenie z môjho príbehu. Intelektuálnemu obratu v užšom zmysle znova niečo predchádzalo. Tentoraz sa daná udalosť vyskytla v morálnej, nie politickej rovine. Len čo sa teda otvorili brány, zostal som otvorený argumentom. Bod za bodom som kriticky preskúmaval predchádzajúce marxistické idey a metódy. Nové myšlienky si našli ku mne cestu a znenazdajky som sa stal kritickým v intelektuálnej rovine. Začal som rozoberať problémy, ktoré som prv zapudil, hoci zostali niekde na periférii môjho myslenia.

V tom čase som pracoval ako novinár zaoberajúci sa ekonomickými témami. Často som sa stretal s absurdnými vecami: stovkami prejavov plytvania, chýbajúcej disciplíny, úbohej kvality a nedostatku tovarov. Pri ich analýze mi však Marxova politická ekonómia nijako nepomáhala. Čo to bolo za ekonómiu, keď nevedela povedať nič podstatné o zrejmych ekonomických ťažkostiach? Problém nespočíval v tom, že poskytovala nesprávne odpovede, ale že ich vôbec nevedela adresovať. Začal som teda vážne študovať iné, konkurenčné teórie k Marxovi a predo mnou sa otvoril nový svet. Tieto teórie, či už úspešne alebo nie, riešili problémy, ktoré boli v ekonómii, čo som poznal, jednoznačne neriešiteľné. Hoci niektoré otáz-

⁶ K podobným záverom došiel aj významný izraelský spisovateľ Amos Oz vo svojej úžasnej knihe *Ako vyliečiť fanatika* (2006).

ky, ktoré skúmali, boli vyjadrené z hľadiska kapitalistickej ekonómie, pravidelne skúmali aj *všeobecné* problémy (napríklad efektívnosť, aspekty výroby a potrieb, vzťahov medzi ponukou a dopytom), ktoré boli rovnako dôležité v podmienkach socialistickej ekonomiky ako kapitalizmu.

Čoraz väčšmi som začal pochybovať o teoretických záležitostiach, ktoré Marx a jeho stúpenci neprehliadali, ale predložili po podrobnom skúmaní. Uvediem príklad: Marx často opakuje svoje závery ohľadne narastania chudoby. V *Kapitáli*, v kapitole o „Všeobecnom zákone kapitalistickej akumulácie“ tvrdí: „Akumulácia bohatstva na jednom póle je teda zároveň akumuláciou biedy, útrap práce, otroctva, nevedomosti, zosurovenia a morálnej degradácie na druhom póle...“ (Marx 1985 [1867], s. 538). Marxovi stúpenci, a to neprotirečí záveru v predchádzajúcom tvrdení, často odkazujú na relatívne a absolútne ožobračovanie robotníckej triedy. Naproti tomu, oba povrchné dojmy získané na cestách po cudzine a všetky spolahlivé štatistiky ukazujú, že priemerná životná úroveň ľudí žijacích sa vlastnou prácou v rozvinutých kapitalistických krajinách sa v poslednom storočí výrazne zvýšila. (To však, pochopiteľne, neznamená, že chudoba sa vytratila.) Nejde pritom o malé nedorozumenie, ktoré možno ľahko objasniť. Prognóza ožobračovania proletariátu zohráva kľúčovú úlohu vo vyvodzovaní záverov Marxových argumentov. Keby bola pravda, že chudoba sa ustavične zvyšovala a zasahovala široké masy, hnev miliónov ľudí by už dávno zmietol kapitalizmus.

Rokmi som sa čoraz väčšmi oboznamoval s kritikou marxistického učenia. Viac a viac téz zásadných pre marxistickú ekonomickú teóriu sa pre mňa stávalo neprijateľných. Nakoniec som dospel k bodu, keď som mohol odmietnuť pracovnú teóriu hodnoty vo svetle teórií skutočného pohybu cien, miezd, nákladov a ziskov, ktoré vysvetľovali. Môj výskum to posúvalo dopredu.⁷

⁷ Mimochodom, túto pozíciu nezastávajú len tí, ktorí nikdy neboli pod Marxovým vplyvom. Zastáva ju však väčšina predstaviteľov takzvaného analytického marxizmu, aj keď obhajujú väčšinu prvkov Marxovej sociálnej teórie a filozofie. Pozri Tabbit 2006, s. 598 – 599.

Intelektuálna zodpovednosť za socialistické zriadenie

Dovoľte mi vrátiť sa do obdobia krátko pred maďarskou revolúciou roku 1956. V polovici päťdesiatych rokov minulého storočia sa zo mňa, zapáleného a naivného budovateľa socializmu, stal čoraz ostrejší kritik tohto zriadenia.

Nie všetci príslušníci mojej generácie podstúpili intelektuálnu transformáciu rovnakým tempom či v rovnakej forme. Niektorí sčista-jasna odmietli starý prístup a iní zasa krok za krokom bránili každý ideologický fragment pred jeho skazou. Niektorí zväčša začali reformovať svoje myšlienky a iní to zasa nestihli urobiť ani za celé desaťročia. Významné historické drámy však v tejto skupine inteligencie nakoniec znamenali intelektuálnu transformáciu.⁸ Ohromujúcou udalosťou pre tých, ktorí začínali ako marxisti a komunisti, bola maďarská revolúcia roku 1956 a jej násilné potlačenie. Ďalšou bolo potlačenie Pražskej jari roku 1968. Po ňom nasledoval vzostup hnutia Solidarita v Poľsku a zatýkanie spolu s vyhlásením stanného práva. Dokonca aj tí, ktorí chceli zachovať každú časť svojho svetonázoru, prežívali ešte väčšie pochybnosti. Všetkých nás sužovala jedna zo základných otázok dvadsiateho storočia: Ktoré zriadenie možno považovať za „existujúci socializmus“? Bolo nevyhnutnou súčasťou tohto zriadenia všetko utrpenie, ktoré sme zažívali, od hladomoru cez technologické zaostávanie až po chronický nedostatok tovarov, od upierania slobody myslenia po brutálny policajný teror a gulagy? Alebo všetka táto trpká skúsenosť s prekrucovaním bola výsledkom trestuhodne zlej implementácie, a nemala nič spoločné s Marxom, jeho teóriou či s plánom konania, ktorý predložil?

Alebo povedané inak, bol Marx zodpovedný za to, čo nastalo v Sovietskom zväze za Lenina, Stalina, Chruščova a Brežne-

⁸ S bojom proti Marxovými ideám a postupným prekonávaním marxizmu sa možno stretnúť v dielach mnohých východoeurópskych sociálnych vedcov. Dávam do pozornosti len dve pozoruhodné a vplyvné práce: knihu W. Brusa (1972), ktorá po prvýkrát vyšla v Poľsku roku 1961 a štúdiu G. Benca a J. Kisa (1978). Tento samizdat spočiatku nelegálne cirkuloval v Maďarsku a neskôr bol uverejnený pod pseudonymom v maďarskom emigrantskom časopise v Paríži.

va či za Maovu Čínu a ďalšie komunistické krajiny, v ktorých vládli ich učeníci?

Mnohí ľudia sa pohrávali s myšlienkou, ako by sa Karl Marx správal, keby žil v 20. storočí, povedzme v Budapešti. Pravdepodobne by bol komunista, no jeho protestujúci duch by ho čoskoro priviedol medzi oponentov komunistického režimu. Možno by ho v päťdesiatych rokoch minulého storočia poslali do koncentračného tábora a keby prežil, zúčastnil by sa prvotných intelektuálnych diskusií, ktoré predchádzali revolúcii roku 1956. Patril by medzi revolucionárov a keby unikol následnej vlnе zatýkania, v samizdate by publikoval svoju jedovatú kritiku ekonomiky sovietskeho typu. Ide o vzrušujúcu myšlienkovú líniu ako v mysli ospravedlniť Marxa, človeka s kritickou povahou, ktorá bola preňho príznačná, a uznať jeho odvahu a oddanosť princípom. Vyhybame sa však relevantnej otázke, ktorú sme si položili na začiatku: Aký je vzťah medzi Marxovými teoretickými ideami a historickou realitou socialistického zriadenia? Už som sa pokúsil na ňu stručne odpovedať: zámerom Marxa bolo zaviesť socialistické zriadenie (nie nejakú skvelú utópiu, ale zriadenie, ktoré existovalo a v ktorom som žil).

Uvedomujem si, že niektorí ľudia budú vyvedení z miery pri takomto ostrom tvrdení, dokonca aj z čítania tejto eseje. Som však presvedčený, že ide o pravdivé tvrdenie, opierajúce sa o historické fakty, že to, čo nastalo po roku 1917 v komunistickom regióne a trvalo až do roku 1989, bolo v zásade uskutočnenie socialistického zriadenia, ako ho chápal Marx, a ktoré malo nahradiť kapitalizmus.

Podstata Marxovej línie myslenia spočíva v tom, že kapitalistické vlastnícke vzťahy sa vyznačujú súkromným vlastníctvom. Odstránenie kapitalizmu preto znamená zaviesť výrobné prostriedky vo verejnom vlastníctve. Pri prevládajúcom súkromnom vlastníctve spolupráca medzi ľuďmi, výmena tovarov a rozdeľovanie výrobných síl sú regulované trhom. Trh je však zlý, nejasný a anarchický regulátor. Verejné vlastníctvo umožní prerozdelenie výrobných síl a ľudská práca sa nakoniec stane priezračná a plánovaná.

Dovoľte mi uviesť niekoľko citátov na podporu môjho tvrdenia, že ide o Marxove vlastné myšlienky (a nie o zriadené či

nesprávne pochopené myšlienky jeho stúpencov). Prvú uvádzam z *Kapitálu*: „Monopol kapitálu začína byť bremenom výrobného spôsobu, ktorý sa objavil a prekvital spolu s ním... Odbíja posledná hodina kapitalistického súkromného vlastníctva. Vyvlastňovatelia sú vyvlastňovaní.“ (Marx 1985 [1867], s. 629). A ďalší Marxov dôležitý úryvok: „Stála anarchia a periodicky sa opakujúce otrasy, ktoré sú nevyhnutným osudom kapitalistickej výroby“ – sa nachádza v jeho eseji *Občianska vojna vo Francúzsku*. V tom istom odstavci citovaného úryvku možno nájsť často zmieňovaný spoločný plán: „Družstvá ako celok majú riadiť národnú výrobu podľa spoločného plánu, a tým ju vziať do vlastnej správy...“ (1977, [1871] s. 259).

Porovnajme tieto teoretické záležitosti s realitou socialistického zriadenia, ktoré sa objavilo v Sovietskom zväze a ďalších komunistických krajinách. Oba charakteristické znaky reálneho zriadenia Marx očakával a určil:

1. Veľmi sa to približuje odstráneniu súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov (aj keď sem-tam zostávajú jeho zvyšky v ochudobnenej, obmedzenej podobe) a jeho miesto začína nahradzovať verejné vlastníctvo väčšinou vo forme štátneho vlastníctva.

2. Veľmi sa to približuje odstráneniu súkromnej regulácie (aj keď jej zvyšky zostávajú prítomné v čiernej a sivej ekonomike) a začína prevládať centrálné plánovanie, byrokratická regulácia a riadená ekonomika.

Oba sekundárne aspekty socialistického zriadenia som nevybral náhodne. Hovorím predsa o dvoch *základných* znakov ekonomického poriadku.⁹

Keby som o tom diskutoval s úzkoprsmými marxistami, jednou z bežných okamžitých reakcií by bolo, že stalinský či maoistický režim používal Marxovo meno len ako zavádzajúci symbol, svojho patróna, hoci v skutočnosti nemali nič spoločné. Teraz sa pokúsim vyrovnáť s týmto argumentom na základe Marxových a Engelsových slov. Uvedené režimy majú

plné právo citovať Marxa, keďže zaviedli významnú historickú úlohu, ktorú on sám odporúčal.

(Dovoľte mi uviesť do zátvoriek, že myšlienka obrazu Marxa ako „svätého patróna“, zaveseného na stenu pri politických ceremóniách, sa vzťahuje na súčasnú čínsku komunistickú stranu, ktorá však len maskuje svoju skutočnú politiku. Komunistická strana Číny predstavuje falošnú ideológiu, keď cituje Marxa. Systém, ktorý ovláda, má zásadne kapitalistický charakter, keďže prevládajúcou formou vlastníctva je súkromné vlastníctvo a hlavný regulačný mechanizmus je trh. Za posledných desať až dvadsať rokov došlo k celkom opačnej situácii, ako Marx predstavil vo svojom programe a čo bolo prv realizované v Číne a ostatných socialistických krajinách.)

Tvrdohlaví obhajcovia Marxovho učenia sa neradi vyrovnávajú s banálnym tvrdením, že ruská boľševická strana a jej stúpenci v iných krajinách dosiahli Marxov plán transformácie. Neraz som to sám zažil. Na niektorých amerických univerzitách som sa stretol s bystrými a zaujatými študentmi, ktorí nazývali samých seba „radikálni ekonómovia“. Čítali a zanehtene študovali diela, ktoré považovali za politicky prijateľné. Boli rovnako pripravení uznať a podrobne študovať teórie a metódy ekonomie stredného prúdu. S pohrdaním však odmietali študovať komunistickú ekonomiu Sovietskeho zväzu a východnej Európy. Nemali o ňu nijaký záujem, respektíve, azda výstižnejšie povedané, so znechutením ju odmietali ako niečo, o čo nemajú záujem, čo nemá nič spoločné s Marxovými myšlienkami, ktoré si vážili a prijímali. Z môjho pohľadu strkali hlavu do piesku ako nejaké pštrosy.

A táto situácia sa neobmedzovala len na mladých študentov. Dokonca aj počas prípravy tohto článku, keď som čítal práce otvorených, veľmi rozhladených interpretov Marxových teórií, bol som prekvapený, ako sa aj tie najlepšie práce vyhýbali porovnávaniu Marxovho programu socializmu s historickými skúsenosťami Sovietskeho zväzu, predreformnej Číny či východoeurópskych komunistických krajín. Mená ako Lenin a Stalin vôbec neuvádzali.

Marxove myšlienky spoločné s uskutočneným socialistickým zriadením? Čo spája Marxa s Leninom a Stalinom? Na tieto otázky som sa pokúsil priamo odpovedať. Je možné viesť spory ohľadne nich, sotva je však možné popierať ich dôležitosť.

Ekonomika, ktorá likviduje podnikavosť a trhovú koordináciu, závisí od nadradených administratívnych regulácií, čo je mechanizmus, pri ktorom je administratívne zhora vnútená disciplína a nariadenia. Socialistický systém nemôže fungovať bez represíí. Zrušte represívnu mašinériu a skôr či neskôr sa systém zrúti. To sa stalo v Sovietskom zväze a s tým, ako sa začal rozpadáť, rozpadli sa aj východoeurópske komunistické krajiny.

Súvisí to s Marxovým názorom na diktatúru a demokraciu. Pravdepodobne on sám by bol zdesený, keby bol svedkom toho, čo sa dialo v čekistických mučiarniach a v trestaneckých táboroch na Sibíri. No kým sa Marx a Engels vyjadrovali len na papieri, pohrdali prázdny, formálnym buržoáznym konštitucionalizmom, parlamentarizmom a demokraciou a namiesto nich volali po diktatúre proletariátu.

Kedysi som čítal známu debatu medzi Kautskym a Leninom: Kautskeho knihu *Diktatúra proletariátu* (1918) a Leninovu ostrú odpoveď *Proletárska revolúcia a renegát Kautsky* (1918). Kautsky svoju knihu písal v rozvážnom a objektívnom duchu. Pevne sa pridržiaval ideí socializmu, zostal však verný parlamentnej demokracii. Znepokojovalo ho, že záujem proletariátu je len zásterka pre potlačenie vôle väčšiny a zneužitie moci bez toho, aby sa menšine poskytla nejaká ochrana. Lenin sa jedovato vysmieval a pohrdal svojím oponentom a bojoval proti každému Kautskeho argumentu. Z dnešného pohľadu vieme, že všetky Kautskeho obavy boli oprávnené. Práve on, a nie Lenin, mal pravdu o všetkom okrem jednej dôležitej výnimky: interpretácii Marxových a Engelsových názorov. V tom zasa Lenin, a nie Kautsky, uviedol presvedčivé citácie na podporu svojich argumentov vychádzajúce z myšlienok oboch veľkých prorokov. Lenin sa odvolával na známe Marxove slová, že „robotníci nahradia diktatúru buržoáznej triedy svojou vlastnou revolučnou diktatúrou“ A ďalej citoval Engelsa: „Vláštna strana nechce viesť márný boj, musí však zachovať toto pravidlo pomocou teroru, ktorý svoje zbrane namieri proti

reakcionárom“ (vo voľnom preklade Kornaiho pozn. prekl.). A tu je ďalší Engelsov citát, ktorý Lenin Kautskemu predhadzuje pod nos: „Štát je len nástroj na utláčanie jednej triedy druhou triedou a platí to rovnako v demokracii ako v monarchii“ (Engels 1988 [1891], s. 22).

Kautsky tu nemohol uvádzať citáty z Marxa na podporu svojich argumentov. Aj on ho síce citoval vo veci revolučnej diktatúry proletariátu, preto bol nútený uviesť túto trpkú poznámku: „Marx, žiaľ, opomenul presnejšie určiť, ako by mala takáto diktatúra vyzerat“ (Kautsky 1964, s. 43). Ani u Kautskeho ani u iných súčasných objektívnych vzdelancov v mnohých ohľadoch sympatizujúcich s Marxom som sa nestretol s citátom, v ktorom by Marx, inak skvelý politický analytik, podrobne hovoril o politickej vláde, štáte či vzťahu medzi útlakom a slobodou, vážne skúmal vzťah medzi demokratickými inštitúciami a ľudskými právami, či skúmal riziká diktatúry. Marx totiž prehliadal tento *problém* a s ním aj celú sféru otázok týkajúcich sa inštitucionálnej ochrany ľudských práv a slobôd. Tento dešpekt bol hlboko zakorenený u Lenina a jeho verných stúpencov.

Tvrdenie, že demokracia nie je nič iné ako diktatúra buržoázie – nahradenie jednej diktatúry inou revolučnými prostriedkami – stiera jasný rozdiel medzi demokraciou a diktatúrou. Až po nástupe Hitlera k moci si západní komunisti uvedomili, že „formálna“, „buržoázna“ demokracia, parlamentarizmus, *Rechtstaat* či zákonnosť nie sú ničím iluzórnym, naopak, majú v sebe nezameniteľnú hodnotu, lebo demokracia poskytuje inštitucionálnu ochranu ľuďom, ktorí chcú hovoriť a písať, kritikom vlády, radikálnym meničom spoločnosti vrátane ľudí, ktorí trpia intelektuálnou hašterivosťou podobne ako svojho času Marx.

V čase Marxa rozlišovanie medzi demokraciou a diktatúrou, respektíve medzi buržoáznou diktatúrou a diktatúrou proletariátu zrejme vyzeralo ako slovné škriepky. No dnes pri spätnom pohľade, pre tých, ktorí zažili a prežili Stalina, Maa, Rákosiho a ďalších tyranov, nadobúdajú tieto slová iný význam. Zdá sa, že Marxovo odmietanie demokracie vyvažovalo to, na čom bola postavená tyrania leninistov, stalinistov či maoistov, pričom eliminovala odpor jeho stúpencov k represáliám.

Slovo „zodpovednosť“ tu jednoznačne nemožno použiť v kriminálnom zmysle. Ani prehlasovanie falošnej idey nie je zločin. Otázka „zodpovednosti“ sa nevynára ani v etickom zmysle. Tým, že Marx presadzoval odstránenie súkromného vlastníctva a trhu, respektíve že neuznával hodnotu parlamentnej demokracie a právny poriadok pri ochrane ľudských práv, neporušil nijaký etický imperatív. Mám tu na mysli len intelektuálnu zodpovednosť. Ak zastávam ideu, ktorá nabáda ľudí k sociálnemu konaniu, nesiem zodpovednosť spolu s tými, ktorí takto konajú aj za následky takéhoto konania. Čím vplyvnejšie sú moje slová, tým väčšia je moja zodpovednosť. A nikto dosiaľ nemal väčší vplyv než Karl Marx so svojimi predstavami a akčným programom.

Čo zostalo z Marxovho učenia

Len čo padol socialistický systém, v intelektuálnych kruhoch na celom svete sa vžil názor, že raz a navždy zlyhali aj Marxove myšlienky. A pozrime sa! História ich vyvrátila. Nie raz som narazil na okázalé články či povýšenecké poznámky o tom, že Marx je dnes už pasé, nemoderný a nikto oňho nemá záujem.

Časy sa však menia. Ako som spomenul v úvode, dnes, v búrlivom čase hospodárskej krízy, sa opäť stalo módou odkazovať na Marxa.

Oba krajné záujmy sú neoprávnené. Marxovo dielo sa nezmatelne vrylo nielen do dejín politiky a ideí, ale niektoré jeho myšlienky pretrvávajú a pomáhajú nám pochopiť súčasný svet. Stručne sa k tomu vrátim, najprv mi však dovoľte povedať zopár slov o najnovšej renesancii Marxa. Marx celkom určite často prorokoval sebaničivé fungovanie kapitalizmu a to, ako kapitalizmus povedie ku katastrofálnej kríze a pádu. Dokonca aj niektorí odborníci, ktorí si vážia jeho myšlienky, pripúšťajú, že jeho argumentačná línia o konečnom zrušení kapitalizmu sa dá len ťažko prijať, je záhadná či jednoducho nesprávna.¹⁰

¹⁰ Marxove myšlienky, ktoré sa týkajú pádu kapitalizmu, sú zvyčajne interpretované v zmysle, že klesajúce tempo ziskov je tendencia, ktorá dosahuje bod, keď systém kapitalistickej výroby prestáva fungovať. Väčšina kritikov uvádza historické

Ja neprorokujem, moje skúsenosti ma poučili, že k zmenám historického významu často dochádza neočakávane. Nevieam, či sociálne organizácie zotrývajú aj v budúcnosti. Všetko, čo viem povedať, je, že naďalej som nezaznamenal pád kapitalistického systému a ešte menej akékoľvek naplnenie Marxovho proroctva o nahradení kapitalizmu socializmom. Základy kapitalizmu sa mi zdajú príliš pevné, aby k tomu vôbec došlo. Túto otázku nezodpovie súboj prorokov, ale budúci vývoj. Dnes môžeme povedať len toľko, že kapitalizmus je stále *nažive*, hoci zmietaný v krčoch.

Denná tlač prináša komentáre politikov a novinárov k údajnej „sovietizácii“ západného sveta. Ako inak sa dá vysvetliť skutočnosť, že niektoré vlády neposkytujú pomoc zadarmo, ale výmenou za ňu požadujú vlastnícke práva? (Dovoľte mi dodať, že ide o vlastníctvo štátu a vláda ho neskôr môže opäť privatizovať, pokiaľ nejaká komunistická strana nezíska moc v Spojených štátoch amerických alebo vo Veľkej Británii, odhodlaná presadiť sovietsky model za každú cenu.) Tieto táraniny o „sovietizácii“ a zavedenie socializmu prezrádzajú nielen ich neznalosť Marxa, ale aj dejín Sovietskeho zväzu a pravú charakteristiku socialistického zriadenia.

Stojí však za to zdôrazniť niektoré pozoruhodné argumenty v I. a III. zväzku *Kapitálu* o opakujúcich sa premrštených expanziách úverov a následných krízach, ktoré privádzajú. Marx bol možno prvý alebo jeden z prvých, ktorý si všimol, že narastanie úverov vedie (v marxistickej terminológii) k nadvýrobe, t. j. k nadmernej výrobe presahujúcej skutočný dopyt a k nadmernej kapacite nadmernej výroby. Táto urýchlená expanzia pokračuje až dovtedy, kým nepraskne reťazec úverovania.¹¹

Niektorí akademickí ekonómovia a praktickí finančníci pripúšťajú nebezpečenstvo nezodpovedného narastania úverov, chybné výpočty rizík a chýbajúcu primeranú reguláciu úverového systému v poslednom desaťročí či v posledných dvoch

fakty proti týmto teoretickým zásadám a tendencii. Pokiaľ ide o mňa, súhlasím s touto kritikou.

¹¹ Marx nikdy stručne nevyjadril svoje myšlienky o opakovaných krízach. Azda najhlavnejšiu pasáž predstavuje 30. kapitola III. zväzku *Kapitálu*, v ktorej sú stroho uvedené jeho myšlienky o kríze (E. Mandel, 2008).

desaťročiach. Dokonca aj navrhli, ako by sa dalo predísť takýmto ťažkostiam, nikto ich však nepočúval. Tieto ostražité varovania neprišli z marxistických kruhov či od radikálnych odporcov kapitalizmu, ale od tých, ktorí veria kapitalizmu a obávajú sa o jeho osud, od kritikov existujúcich úverových praktík, inými slovami od *reformátorov* tohto systému.

Dovoľte mi teraz vrátiť sa k subjektívnym stanoviskám mojej úvahy a povedať niečo na margo toho, čo považujem za najpoučnejšie a najpriamejšie spomedzi Marxových myšlienok. Jeho génius nás zaplavil myšlienkami a analytickými nástrojmi. V tejto krátkej úvahe som spochybnil zopár jeho zásadných ideí a dal najavo, že ich neprijímam. Ak však môžem ďalej hovoriť za seba, je veľa významných marxistických príspevkov k vedeckému mysleniu, ktoré naďalej môžem prijímať a usilovať sa o ich uplatnenie. Obmedzím sa len na niekoľko príkladov.

Keď sa povie „tvorivá deštrukcia“ podnikateľov, ktorí prišli s novými výrobkami, zaviedli nové technológie, rozšírili nové formy organizácie, vstúpili na nové trhy, väčšina ľudí pomyslí na Schumpetera. A ďalej môžeme pokračovať vývojom kapitalizmu, ktorý Schumpeter opisal, ničiacom starý svet, ktorý nahradí vlastným svetom a výrobnými spôsobmi, ktoré vnúti spoločnosti. Treba však povedať, že tento proces a tvorivú a ničivú silu kapitalizmu oveľa skôr opisali Marx a Engels v očarujúcich prvých riadkoch *Komunistického manifestu* (1969). V Marxovej politickej ekonómii kapitalisti zohrávajú najdôležitejšiu rolu pri organizovaní procesu technickej obnovy a pokroku.

Pozornosť väčšiny ekonómov pred i po Marxovi sa sústredila na rovnovážny stav, najmä konkrétny prípad rovnováhy na trhu, keď dopyt je vyvážený ponukou. Tento osobitý stav sa neskôr stal známy ako walrasianska rovnováha. Malthus spolu s Marxom patrili medzi priekopníkov výskumu stavov, ktoré sa líšia od trhovej rovnováhy. Nejde však o náhodné výkyvy walrasianskej trhovej rovnováhy, ale o chronické odchýlky od nej. Marx sa v tomto ohľade obzvlášť zaujímal o pracovný trh, keď je ponuka *trvalo*, nie však dočasne vyššia než dopyt. Pri skúmaní javu, ktorý Marx nazval „relatívne preľudnenie“, bol nútený hľadať nie demografické, ale ekonomické vysvetlenia. Dnes je ten istý jav trvalej nadmernej ponuky práce v ekonómii

práce známy ako rovnováha nezamestnanosti (pozri napríklad Layard, Nickell a Jackman 2005, č. 8, s. 11). Len niekoľkí si pamätajú, že Marx bol v tomto priekopníkom. Za seba musím povedať, že najmä od Marxa som sa dozvedel, aké dôležité je skúmať a vysvetliť trvalé odchýlky trhovej rovnováhy.¹²

Nepoznám presne históriu, ako bol do akademického myslenia zavedený a presadený termín „kapitalizmus“. Nemyslím si však, že sa mylím, keď tvrdím, že väčšina politikov, komentátorov a sociológov už dlho spája tento pojem s Marxom a jeho školou v rámci protikladu medzi reálnym kapitalistickým systémom a novým svetom socializmu, ktorý bol v Marxových časoch len v rovine predikovania a túžby. Marx o socializme neuvažoval ako o utópii, ale ako o historickej realite, ktorá celkom určite nastane. Tento pojmový rámec je úzko spätý s jeho teóriou nadmerného spôsobu výroby.

Ešte aj dnes som veľmi ovplyvnený touto dôležitou zložkou marxistickej štruktúry myslenia. V jednom svojom článku som zaviedol termín „systémová paradigma“. Ide o postoj, ktorý neizoluje dieliky či koherentné časti spoločnosti, totiž politickú sféru, kultúru, intelektuálnu sféru či ekonomiku, ale zameriava sa na *celok* tvorený týmito časťami. Preto sa sústreďuje na to, ako rôzne časti súvisia a na ich vzájomné účinky. Tento systém nie je zobrazený ako statická momentka, ale vo svojej dynamike, ako sa ukazuje v histórii. Marx bol významný priekopník a jedinečný diagnostik systémovej paradigmy. Bol zároveň ekonóm, sociológ, politológ a historik. Nikto v jeho časoch nepoužíval pojem „interdisciplinárny“, on však uviedol príklad, ako možno prekročiť úzke hranice jednotlivých disciplín a robiť vyčerpávajúci výskum ako sociálny vedec.

Ludia sa ma občas pýtajú, či som marxista. Moja odpoveď je jednoznačne záporná.¹³ Iní ma radi zaraďujú do rakúskej ško-

¹² Stredobodom môjho výskumu (Kornai 1980) bol jav chronického nedostatku tovarov a práce, ktorý bol zjavný v socialistickej ekonómii. Diametrálne opačnú predstavu predstavuje myšlienka trvalého nadbytku, s ktorou prišli Marx a Keynes.

¹³ Tí, ktorí kedysi učili „dialektický materializmus“ alebo „politickú ekonómiu“ pred rokom 1989 (doktrínárske kurzy marxistickej dialektickej filozofie či podobne dogmatickú marxistickú politickú ekonómiu), sú dnes vo východnej Európe odmietaní. Moje tvrdenie má iné antecedenty. Ako som povedal na začiat-

ly, či ma nazývajú keynesiánom, neoklasikom, neoliberalom a tak ďalej. Vo všetkých prípadoch krútim hlavou. Nie som bezvýhradný stúpenec nijakého „izmu“. Aj keď sa iní môžu o to usilovať, nepripúšťam, aby ma niekam zaškatuľkovali. Vyhlasujem, že prvky môjho myslenia sa zmiešavajú – Engelsovými ironickými slovami – do eklektickej hrstkovej polievky. Keby som bol voči sebe menej zlomyseľný, povedal by som, že hľadám spôsob, ako integrovať rôzne školy myslenia. Ak mám byť nútený vymenovať tých, ktorí ma najviac ovplyvnili, uvádzam mená ako Schumpeter, Keynes a Hayek, no prvé meno v tomto zozname je Karl Marx.

Preklad Richard Cedzo

LITERATÚRA

- Bence, G. and J. Kis [Marc Rakovski, pseud.]: *Towards an Eastern European Marxism*. London: Allison and Busby, 1978
- Bródy, András: *Proportions, Prices and Planning: A Mathematical Restatement of the Labor Theory of Value*. Budapest: Akadémiai Kiadó, and Amsterdam: North Holland, 1970
- Brus, W.: *The General Problems of the Functioning of the Socialist Economy*. New York and London: Routledge, 1972 (1961)
- Collins, P.: „Karl Marx: Did He Get It All Right?“ *London Times*, October 21, 2008
- Elster, J.: *Making Sense of Marx*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991
- Engels, F.: „On Authority“ (1872). *Marx-Engels Reader*. New York: Norton, 1978
- Engels, F.: „Introduction.“ *The Civil War in France: The Paris Commune*, by Karl Marx (New York: International Publishers, 1988 [1891])
- Foley, D.: *Understanding Capital: Marx's Economic Theory*. Cambridge: Harvard University Press, 1986
- Kautsky, K.: *The Dictatorship of the Proletariat*. University of Michigan Press, 1964 (1918)
- Kornai, J.: *Economics of Shortage*. Amsterdam: North-Holland, 1980
- *The Socialist System*. Princeton: Princeton University Press, 1993
- *By Force of Thought: Irregular Memoirs of an Intellectual Journey*. Cambridge: MIT Press, 2007

ku tejto úvahy, keďysi som začínal ako marxista. No v novembri 1956, potom ako sovietske tanky vtrhli do Budapešti, som miestnemu tajomníkovi komunistickej strany oznámil ako politické vyhlásenie: zoberte na vedomie, že nie som marxista. Neskôr v živote som mal kvôli tomu problémy, lebo v akademickom svete bolo doslova povinné byť marxistom.

- Layard, R., S. Nickell, and R. Jackman: *Unemployment. Macroeconomic Performance and the Labor Market*. Oxford: Oxford University Press, 2005
- Lenin, V. I.: *Proletárska revolúcia a renegát Kautsky*. In: *Marxisticko-leninská filozofia*, 1977 (1918)
- Mandel, E.: Marx, Karl Heinrich (1818 – 1883). „*The New Palgrave Dictionary of Economics*. Vol 5. eds. Steven N. Durlauf and Lawrence E. Blume. New York: Macmillan, 2008
- Marx, K., and F. Engels: „Komunistický manifest“ 1848. In: *Marxisticko-leninská filozofia*, 1977
- Marx, K.: „Občianska vojna vo Francúzsku: Parížska komúna.“ In: *Marxisticko-leninská filozofia*, 1977 (1871)
- „Political Indifferentism.“ *The First International and After*. New York: Vintage Books, 1974 (1873)
- *Kapitál: Kritika politickej ekonómie*, 1. zv. Pravda 1985 (1867)
- *Kapitál: Kritika politickej ekonómie*, 3. zv. Pravda 1985 (1863)
- Morishima, M.: *Marx's Economics: A Dual Theory of Value and Growth*. Cambridge: Cambridge University Press, 1973
- Oz, A. *How to Cure a Fanatic*. Princeton: Princeton University Press, 2006
- Roemer, E. J. (ed.): *Analytical Marxism*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1986
- *Foundations of Analytical Marxism*. Brookfield, Vt.: Elgar, 1994
- Tabbit, E.: „A Brief History, Scope, and Peculiarities of Analytical Marxism“ *Review of Radical Political Economics* 38:4 (2006)

Redakčná rada

Martin Bútora, Péter Esterházy, Adam Michnik,
Martin Muránsky, Péter Nádas, Petr Pithart, Michal Stehlík,
László Szigeti (predseda), Martin M. Šimečka

Šéfredaktor
Juraj Buzalka

Layout a grafická úprava Studio GB, spol. s r. o., Dunajská Streda
Tlač Expresprint, spol. s r. o., Partizánske

Realizované s finančnou podporou Ministerstva kultúry
Slovenskej republiky

Adresa redakcie

Kalligram, redakcia OS, Staromestská 6/D
P. O. Box 223, 810 00 Bratislava 1
tel./fax. +421 2 54415028
e-mail: os@kalligram.sk
www.kalligram.com

Distribúcia: Mediaprint Kapa, Pressegrasso, a. s.
Vajnorská 137, P. O. Box 183, 830 00 Bratislava 3
tel.: 02 4444 2773, e-mail: predplatné@abompkapa.sk

Distribúcia do zahraničia: Slovart G. T. G., Ltd.
P. O. Box 152, 852 99 Bratislava
tel.: 02 6383 9485, e-mail: info@slovart-gtg.sk

Kresba na obálke: František Lipták

Cena 3,29 euro vrátane DPH

Obsah

- Editorial (*Juraj Buzalka*) / 3

- Etnicita a viacjazyčnosť / 5

Jarmila Lajčáková: Tri cesty obhajoby menšinových práv / 5

Juraj Dolník: Slovenská identita a jazykový zákon / 10

László Szarka: Status slovenského a maďarského jazyka
v každodennom živote južného Slovenska / 26

Preklad Katarína Borbášová

Ábel Ravasz: Od strachu k spolupráci / 39

Preklad Eva Kossárová

Lýdia Kokavcová: Jazyk ako nástroj integrácie:
tureckí migranti v Nemecku / 52

- Dejiny a ľudia / 63

Eduard Nižňanský: Kauza Ďurčanský / 63

- Rozhovor / 86

Rogers Brubaker: Návod nie je neutrálna kategória,
ale politické vyhlásenie / 86

Rozhovor viedli Juraj Buzalka a Andrej Findor
Preklad Richard Cedzo

- Reportáž / 94

Marek Čaněk: Kedyž se sází les, tak létají třísky / 94

- Esej / 106

János Kornai: Marx očami
východoeurópskeho intelektuála / 106

Preklad Richard Cedzo

- Slovenská otázka dnes / 126

Juraj Podoba: Slovenská otázka
alebo takzvaná slovenská otázka? / 126